

**PhD Χριστίνα Αργυροπούλου, Επίτιμη Σύμβουλος του Π.Ι.,
Αντιπρόεδρος της ΠΕΦ**

Διδακτικό παράδειγμα στη Νεοελληνική Λογοτεχνία σύμφωνα με το ΑΠΣ Α΄ Λυκείου Ενότητα «Τα Φύλα στη λογοτεχνία» με ενδεικτικές προτάσεις για όλες τις θεματικές ενότητες.

Θέμα: Η θέση της γυναίκας στα ποιήματα «Ερωτόκριτος», Βιτσέντζου Κορνάρου (Α΄ Λυκείου), με συν-ανάγνωση ολόκληρου του πεζού, *Η Τιμή και το Χρήμα*, Κωνσταντίνου Θεοτόκη (από το απόσπασμα στο όλον, Β΄ Λυκείου) και ως παράλληλα τα ποιήματα: «Κοντά σου» της Μαρίας Πολυδούρη, (Β΄ Λυκείου) και «Εγκώμιο» της Βικτωρίας Θεοδώρου (Γ΄ Λυκείου).

Α. Γενικές σκέψεις για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας

Η διδασκαλία της Λογοτεχνίας στο λύκειο είναι σημαντική και σημαίνουσα, καθώς είναι μάθημα και μάθηση, αισθητικό φαινόμενο και κοινωνικό φαινόμενο και, γενικά, ένα πολυσύνθετο φαινόμενο, που μπορεί να αγγίξει τον αναγνώστη ποικιλοτρόπως και, θεωρώ, πάντα θετικά.

1. Ερωτήματα που πρέπει να μας απασχολήσουν σχετικά με τη διδασκαλία της λογοτεχνίας είναι τα ακόλουθα:

- Τι σημαίνει διδάσκω λογοτεχνία στο λύκειο; (σκοποί, φιλοσοφία του μαθήματος)
- Πώς τη διδάσκω και γιατί; (μέθοδος και διδακτικές τεχνικές, εναλλασσόμενες και μαθητοκεντρικές, τις οποίες ζητούν οι μαθητές, βλ. έρευνα Ν. Παιδεία, τ. 139 ή www.pi-schools.gr)
- Ποιος ο ρόλος του αναγνώστη; (ο μαθητής ως αναγνώστης, που εμπλέκει τα βιώματά του στην κατανόηση του κειμένου και που η ερμηνεία του αρχίζει και καταλήγει στο κείμενο, καθώς τίποτα δε γίνεται ερήμην του κειμένου.
- Τι σημαίνει αξιολογώ τη λογοτεχνία; (αξιολογώ ό,τι δίδαξα, τα θέματα και νοήματα, τις αξίες, τους τρόπους που αρθρώνεται το νόημα ή τα νοήματα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κειμένου που το εντάσσουν στο α΄ ή β΄ λογοτεχνικό ρεύμα ή Σχολή ή κίνημα, όπως και τη δεξιότητα του μαθητή να γράφει το δικό του κείμενο με αφορμή το λογοτεχνικό κ.ά.).

2. Άξονες και προβληματισμοί για τον εκπαιδευτικό που συνάγονται από τους σκοπούς του μαθήματος, όπως είναι:

- Διδάσκω για κατανόηση του κόσμου του λογοτεχνικού κειμένου μέσα από το οποίο ενδυναμώνεται η πολιτιστική ταυτότητα των μαθητών, μελετώ τη λογοτεχνία για αισθητική απόλαυση, προκαλώ τη δημιουργική συμμετοχή και την αφύπνιση κάποιων ικανοτήτων και δεξιοτήτων των μαθητών.
- Διδάσκω καλλιεργημένη γλώσσα και εμπλουτίζω τη γλώσσα των μαθητών.

- Αξιοποιώ μία ή περισσότερες μεθόδους με συνδυασμό θεωριών και διδακτικών τεχνικών.
- Αξιολογώ τη διδακτική μου αποτελεσματικότητα και αυτοβελτιώνομαι.
- Αξιολογώ τη συμμετοχή των μαθητών, παρακολουθώ την εξέλιξή τους σε σχέση με τη λογοτεχνία και αξιολογώ τις ατομικές και ομαδοσυνεργατικές εργασίες τους.
- Κατά την επεξεργασία γίνεται διερεύνηση του **τι** και του **πώς** του λογοτεχνικού κειμένου με τους μαθητές και του ρόλου του συγγραφέα (βλ. έρευνα, εμμονή στο νόημα). Επίσης, σχολιάζονται τα παρακειμενικά και εξωκειμενικά συμφραζόμενα, αποκωδικοποιείται η πολύσημη λογοτεχνική γλώσσα, αναδεικνύονται αξίες και νοήματα. Επιπλέον, το έργο και ο συγγραφέας εντάσσονται στην εποχή τους και στο λογοτεχνικό ρεύμα ή Σχολή με τα χαρακτηριστικά τους.
- Εννοείται ότι κατά τη διάρκεια της αποκωδικοποίησης του κειμένου αναδεικνύεται και ο ρόλος του φύλου (γυναίκα, άνδρα, παιδιού) ως κειμενικού προσώπου με τη δράση του ή μέσα από τον ιδιαίτερο ρόλο του (μητέρα, πατέρα, ανύπαντρη κόρη, παιδί, γιαγιά κ.ά.). Οπότε με την ολοκλήρωση της συνολικής επεξεργασίας ο λόγος εστιάζει στον άξονα μελέτης σε αυτό το έργο και σε άλλα έργα στον ίδιο άξονα. Αφού μελετηθούν με συν-ανάγνωση όλα τα σχετικά έργα ή σε ομάδες εργασίας ή κάποια στο σπίτι σε δοσμένες ερωτήσεις, γίνεται ανακοίνωση και συζήτηση στην τάξη. Όλα τα έργα μελετώνται χωρίς λεπτομέρειες ως προς το **τι** και το **πώς**, για να αναδειχθούν τα νοήματα, που υποστηρίζουν και φωτίζουν τον άξονα μελέτης, αλλά και ο τρόπος γραφής του δημιουργού, που αποτελεί το ύφος και συγκροτεί τη λογοτεχνικότητα του κειμένου. Επίσης, όπως το πρώτο βασικό κείμενο, έτσι και τα υπόλοιπα εντάσσονται στο κοινωνικό και ιστορικό τους πλαίσιο για να κατανοήσει πληρέστερα ο μαθητής τον ρόλο των φύλων και τη γραφή -παραδοσιακή ή μοντέρνα- του δημιουργού.
- Δεν αποδομώ το κείμενο απομονώνοντας τα μέρη από το όλον, αλλά συνεξετάζω μορφή και περιεχόμενο διατρέχοντάς το ως όλον με τα επί μέρους στοιχεία του (μοτίβα /σύμβολα, πολυφωνία και διακείμενα, ιστορικές και κοινωνικές καταστάσεις, που το παρήγαγαν κ.ά.).
- Έχει ιδιαίτερη σημασία στη λογοτεχνική ανάγνωση η πρόσληψη του αναγνώστη. Δεν ξεχνάμε ότι ο μαθητής-αναγνώστης εξοικειώνεται σταδιακά με το λογοτεχνικό έργο, με τα νοήματά του, με τις αξίες του, με την τέχνη του κειμένου, με τα κειμενικά και εξωκειμενικά του συμφραζόμενα, όπου εντάσσει και τη δική του ιστορικότητα, δηλαδή τα δικά του βιώματα από τη ζωή.
- Οι μαθητές μπορούν να εργαστούν είτε ατομικά είτε συνεργατικά, είτε και σε μικρές ομάδες με τη μέθοδο των σχεδίων εργασίας/ project ως εργασία στο ολόκληρο κείμενο. Εργαζόμενοι με τη μέθοδο σχεδίων εργασίας μελετούν όλοι όλο το κείμενο για να το απολαύσουν συνολικά και στη συνέχεια το μελετούν σε ομάδες αναλαμβάνοντας κάθε μία ομάδα από ένα στοιχείο, π.χ. άλλη το περιεχόμενο και άλλη τον τρόπο γραφής, άλλη τον άξονα «φύλο». Βέβαια, καθώς τα λογοτεχνικά κείμενα είναι πολύσημα και πολυσύνθετα φαινόμενα μπορούν να διερευνηθούν και μικρότεροι άξονες, όπως η γυναίκα-μάννα, η γυναίκα και ο έρωτας κ.ά. Αυτό σημαίνει ότι **οι άξονες μελέτης πρέπει να είναι ευέλικτοι**, ώστε, αν κουράζονται οι μαθητές μετά από ένα ή ενάμισι μήνα, να επιλέγουν έναν άλλον άξονα που συνάγεται από τα προς μελέτη κείμενα, **π.χ. λογοτεχνία και ιστορία, λογοτεχνία και ερωτικό στοιχείο, το υγρό στοιχείο στη λογοτεχνία, ο θάνατος στη λογοτεχνία, η μετανάστευση μέσα από λογοτεχνικά κείμενα κ.ά.** (Για το σχέδιο εργασίας ως δραστηριότητα βλ. σε ενδεικτικές προτάσεις).
- Προέχει οι μαθητές να μάθουν *πώς να μαθαίνουν, πώς να κάνουν τη δική τους ανάγνωση* ερμηνεύοντας τα κειμενικά και παρακειμενικά στοιχεία, αναζητώντας τις

λέξεις-κλειδιά με τις ενδείξεις τους, διερευνώντας την καλλιεργημένη γλώσσα και τη σημασία της και εμπλέκοντας το βίωμά τους στην προσωπική τους ανάγνωση.

3.Αξιολόγηση. Στην αξιολόγηση διατυπώνουμε τις ερωτήσεις μας με σαφή τρόπο και ζητάμε μόνον ό,τι διδάξαμε. Όλοι αξιολογούμαστε κάθε μέρα, οι εκπαιδευτικοί με τον αναστοχασμό τους για βελτίωση της διδασκαλίας και οι μαθητές με την καθημερινή συμμετοχή τους, με τις ομαδικές εργασίες, με τις συνθετικές, με το φύλλο μαθήματος ή τον φάκελο μαθήματος γνωστό ως πορτφόλιο, που θα συμβάλει στην παρακολούθηση της εξελικτικής πορείας του μαθητή, αρκεί να ενημερώνεται ο φάκελος και να εμπλουτίζεται και με τα οργανωμένα ως δραστηριότητες σχέδια εργασίας/project.

Β'. Ενδεικτικές προτάσεις για όλους τους θεματικούς άξονες

Σύμφωνα με το ΑΠΣ Α΄Λυκείου, θα μπορούσαν να αναδειχθούν και άλλοι ενδεικτικοί άξονες στο πλαίσιο του ευρύτερου άξονα «Τα φύλα στη λογοτεχνία», όπως είναι οι άξονες «παράδοση και μοντερνισμός και θέατρο», καθώς μπορούν να επιλεγούν έργα από διάφορους λογοτεχνικούς περιόδους και από διάφορα λογοτεχνικά είδη, στα οποία ανιχνεύεται ως κυρίαρχος ο ρόλος των φύλων (γυναίκα, άνδρας, παιδί, παππούδες και γιαγιάδες). Έτσι, στο πλαίσιο των φύλων μπορεί να μελετηθεί και το θέατρο στα έργα του Κορνάρου και του Ξενόπουλο ή το παραδοσιακό και μοντέρνο ποίημα στο έργο *Ερωτόκριτος* και σε άλλα σύγχρονα παραδοσιακά και μοντέρνα ποιήματα με κυρίαρχη μια γυναικεία μορφή. Ενδεικτικά αναφέρονται τα ακόλουθα:

1.Η θέση της γυναίκας σε σχέση με την κοινωνία και τα ιστορικά δρώμενα στα έργα:

- 1.1. «Της νύφης που κακοπάθησε» και η «Δέσπω» (δημοτικά), (Α΄Λυκείου), *Φαρμακομένη*, Διονυσίου Σολωμού (Ποιήματα)
- 1.2. «Στέλλα Βιολάντη»Γρηγόρη Ξενόπουλου (Β΄Λυκείου),
- 1.3.«Η Αριάγνη», Στρατή Τσίρκα και «Το φονικό της Ιζαμπέλας Μόλναρ», Δημήτρη Χατζή (Γ Λυκείου).

2. Στο ειδικό άξονα « Η Μάνα στην ποίηση» μπορούν να μελετηθούν τα ποιήματα:

- 2.1. «Του νεκρού αδελφού» παραλογές, «Της νύφης που κακοπάθησε», δημοτικό ή «Η Θυσία του Αβραάμ», του Β. Κορνάρου και «Οι πόνοι της Παναγιάς» του Κώστα Βάρναλη (Α΄Λυκείου).
- 2.2. Μπορούν να συναγνωστούν πολλά ποιήματα ή και πεζογραφήματα με επίκεντρο και τη μάνα, που υπάρχουν στα άλλα δύο τεύχη.
Ενδεικτικά αναφέρω το ποίημα « Με τι μάτια τώρα πια» του Άρη Αλεξάνδρου (Γ Λυκείου) ως βασικό και ως παράλληλα ή σε συνανάγνωση στην τάξη ή σε ομάδες μαθητών τα ποιήματα: «Εγκώμιο», Βικτωρίας Θεοδώρου, «Μην απορείς μητέρα», Ανέστη Ευαγγέλου, «Περίληψη», Τζ. Μαστοράκη, «Επίσκεψη», Σπ. Τσακνιά, «Ήρθε και πάλι σήμερα», Τάκη Καρβέλη (όλα στο ίδιο τεύχος της Γ΄ Λυκείου).

3. Στον άξονα Ποίηση παράδοση και μοντερνισμός, μπορούν να μελετηθούν τόσο η παραδοσιακή και η μοντέρνα ποίηση όσο και ειδικοί άξονες, όπως:

- 3.1. «το σπίτι στην ποίηση» (Παλαμάς, Σεφέρης, Στεφάνου, Μάρκογλου κ.ά.)

3.2. «Λογοτεχνία και Ιστορία» (Σολωμός, Κάλβος, Καβάφης, Σεφέρης, Ρίτσος κ.ά.)

3.3. «Γυναίκα και έρωτας» (Σολωμός, Παλαμάς, Δροσίνης, Πολυδούρη, Ελύτης, Εμπειρικός κ.ά.).

4. Στον άξονα *Θέατρο* μπορεί να επιλεγεί ως βασικό *Η Θυσία του Αβραάμ* του Β. Κορνάρου, που κινείται στον άξονα «Τα φύλα στη λογοτεχνία», με παράλληλο «Βασιλιάς Ληρ» του Ουίλιαμ Σαίξπηρ¹ (Α΄ Λυκείου). Για συνανάγνωση προτείνεται το έργο, *Αλέξης Ζορμπάς* του Ν. Καζαντζάκη², που έχει μεταφερθεί στο θέατρο και που μπορεί να δραματοποιηθεί από τους μαθητές ή να το γράψουν ως σενάριο για θέατρο. Ακόμα, στην πάλη πατέρα και γιου με αναφορά και στη Γαρουφαλιά μπορεί να μελετηθεί ο *Βασιλικός* του Μάτεση³.

Γ΄. Σχέδιο μαθήματος και επιλογές κειμένων

Προεργασία. Από το σπίτι ετοιμάζουμε το πλάνο του μαθήματος ώστε μετά να αυτοαξιολογηθούμε και να θεραπεύσουμε ενδεχόμενα αδύνατα σημεία (ο φάκελος με το σχέδιο μαθήματος είναι για προσωπική χρήση του εκπαιδευτικού). Καλό είναι να ενημερώνουμε τους μαθητές για τον τρόπο οργάνωσης του μαθήματος, γιατί μαθαίνουν και οι ίδιοι να οργανώνουν τις εργασίες τους.

Στη λογοτεχνία της Α΄ Λυκείου σύμφωνα με το νέο ΑΠΣ, θα μπορούσαν να οργανωθούν περισσότερα κείμενα στον άξονα «Τα φύλα στη λογοτεχνία» σε επιλεγμένα λογοτεχνικά έργα, π.χ. **Θέμα: Η θέση της γυναίκας στα ποιήματα:**

1. *Ερωτόκριτος*, Βιτσέντζου Κορνάρου (Α΄ Λυκείου). Η μελέτη των αποσπασμάτων θα γίνει μέσα στην τάξη με τη συμμετοχή όλων. Θα γίνει ανάγνωση όλου του έργου από ομάδα μαθητών που θα το παρουσιάσει στην τάξη με εστίαση στον *έρωτα των δύο νέων* και στην *τιμωρία της Αρετούσας* από τον βασιλιά πατέρα της.

2. Ως παράλληλα, δηλαδή μελέτη μορφής και περιεχομένου σε σύγκριση με τον *Ερωτόκριτο*, μελετώνται από όλους τους μαθητές μέσα στην τάξη τα ποιήματα: «Κοντά σου, Μαρίας Πολυδούρη (Β΄ Λυκείου) και «Εγκώμιο», Βικτωρίας Θεοδώρου (Γ΄ Λυκείου).

Και σε αυτά τα ποιήματα αναδεικνύεται η θέση της γυναίκας, με εστίαση αφενός στον έρωτα και την καθολική αγάπη στο ποίημα της Μαρίας Πολυδούρη και αφετέρου στη μάνα και την προσφορά της στο ποίημα της Βικτωρίας Θεοδώρου.

3. Θα ακολουθήσει η συν-ανάγνωση ολόκληρου του πεζού, *Η Τιμή και το Χρήμα*, Κωνσταντίνου Θεοτόκη (από το απόσπασμα στο όλον) από όλους τους μαθητές και κάποιιοι το παρουσιάζουν στην τάξη. Στη συνέχεια γίνεται συζήτηση για τη θέση της Ρήνης και της σίορας Επιστήμης, για την αστική τάξη που ξεπέφτει και μέσα από την προίκα προσπαθεί να σώσει ό,τι μπορεί από τους πλειστηριασμούς. Ακόμα, σχολιάζονται τόσο θέματα γραφής και ύφους όσο και το κοινωνικό

¹ Κοττ Γιαν, *Σαίξπηρ ο σύγχρονός μας*, μτφρ. Αλ. Κοτζιάς, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα 1970.

² Καζαντζάκης Ν., *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, εκδ. Ελ. Καζαντζάκη, Αθήνα 1970.

³ Μάτεσης Αντ., *Ο Βασιλικός*, εκδ. εκδοτική Ερμής, Αθήνα 1973.

πλαίσιο και η ένταξη του έργου στο λογοτεχνικό ρεύμα (κοινωνικό μυθιστόρημα). Μπορεί η συνανάγνωση να γίνει και σε δοσμένες ερωτήσεις είτε ατομικά είτε σε μικρές ομάδες, αλλά όλοι οι μαθητές θα διαβάσουν όλο το έργο.

Επανερχόμενοι τόσο το βασικό κείμενο της Κρητικής Λογοτεχνίας, *Ερωτόκριτος*, όσο και στα άλλα έργα που θα παρουσιάσουν οι μαθητές, αξίζει να επισημανθεί ότι δεν γίνεται απλά μια μονοφωνική παρουσίαση/ μονόλογος -γραπτός ή προφορικός-, αλλά συμμετοχική εργασία, καθώς παρεμβαίνουν και συμπληρώνουν τόσο οι μαθητές όσο και ο καθηγητής. Το περιεχόμενο συνεξετάζεται με τη γραφή, μοντέρνα ή παραδοσιακή, για να δούμε πώς αναδεικνύει το θέμα του ο δημιουργός και πώς πετυχαίνει να αναπαραστήσει τον κειμενικό κόσμο ώστε να μας συγκινήσει και να μας πληροφορήσει, αυτά τα στοιχεία της γραφής του συγκροτούν το ύφος του. Τα ποιήματα και τα πεζογραφήματα, έστω και αν εξετάστηκαν σε έναν ευρύ άξονα «τα φύλα», εντάσσονται τόσο στο λογοτεχνικό τους ρεύμα όσο και στο ιστορικό και κοινωνικό τους πλαίσιο με αναφορές και στις σχετικές εισαγωγές από τα τρία τεύχη και κυρίως το Α΄, ΚΝΛ.

Συνεπώς, μελετάμε το λογοτεχνικό κείμενο ως αισθητικό φαινόμενο και ως κείμενο με τις αξίες και τα θέματά του με αξιοποίηση των παρακειμενικών και εξωκειμενικών στοιχείων. Αναδεικνύεται η γραφή του δημιουργού και η γλώσσα του και γίνεται εστίαση και συζήτηση στον άξονα μελέτης για τα φύλα, εδώ τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία. Δηλαδή, δεν μελετάμε τα λογοτεχνικά κείμενα μόνο από την οπτική των πολιτισμικών σπουδών σε ένα θέμα, αλλά ευρύτερα με ένταξή τους στο λογοτεχνικό ρεύμα και με αναφορά στα κοινωνικοϊστορικά συμφραζόμενα, καθώς οι θεωρίες της λογοτεχνίας εμπεριέχονται στις πολιτισμικές σπουδές⁴, που εξετάζουν τη λογοτεχνία από μια πολιτισμική οπτική. Πρόκειται για αλληλενέργεια πολιτισμικών σπουδών και θεωρίας της λογοτεχνίας.

Συνεπώς, η λογοτεχνία ως πολυσύνθετο αισθητικό, ανθρώπινο και κοινωνικό φαινόμενο επιδέχεται ένα εύρος αναγνωστικών και ερμηνευτικών προτάσεων, εμπειριών και τεχνικών, αλλά πάντα με βάση το λογοτεχνικό κείμενο. Άλλωστε, δεν ξεχνάμε ότι η λογοτεχνία είναι κοινωνική πράξη, είναι φορέας ιδεών⁵, είναι καλλιεργημένη γλώσσα, είναι σύνθετο διακειμενικό φαινόμενο, «είναι γλώσσα φορτισμένη με νόημα», όπως έλεγε ο Έζρα Πάουντ⁶.

Ενδεικτική διδακτική παρουσίαση

1. *Ερωτόκριτος*, Βιτσέντζου Κορνάρου (Α΄Λυκείου). Η μελέτη των αποσπασμάτων θα γίνει μέσα στην τάξη με τη συμμετοχή όλων.

Διαβάζουμε στο σχολείο από την εισαγωγή τη λογοτεχνική παραγωγή της συγκεκριμένης περιόδου (σελίδες 77-78), ώστε να δοθεί το πλαίσιο της λογοτεχνικής δημιουργίας της εποχής. Ακολουθεί η ανάγνωση του εισαγωγικού σημειώματος για τον *Ερωτόκριτο* (σελ. 102) ώστε να τοποθετηθεί το έργο μέσα από τη μυθοπλασία του σε τόπο και χρόνο με τα ανάλογα σκηνικά και τα δρώντα πρόσωπα.

⁴ Culler Jonathan, *Λογοτεχνική Θεωρία*, μτφρ. Κ. Διαμαντάκου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000, σελ. 58-59, 62- 67, 83.

⁵ Τοντόροφ Τσβετάν, *Κριτική της Κριτικής*, μτφρ. Γ. Κιουρτσάκης, 2^η έκδοση, εκδ. Πόλις Αθήνα 2000, σελ. 171, 181, 191, 243,

⁶ Πάουντ Έζρα, *Η Αλφαβήτα της Ανάγνωσης*, μτφρ. Μ. Λαϊνά, εκδ. Ροές, Αθήνα 2004, σελ. 33.

Μπορεί ο εκπαιδευτικός να έχει ετοιμάσει κάποιες πληροφορίες πρόσθετες για το ιπποτικό ερωτικό μυθιστόρημα (βλπ. *Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας*, εκδ. Σοκόλη). Συζητάμε τι σημαίνει «αφηγηματικό ποίημα» (πρβλ. με *Ιλιάδα* και *Οδύσσεια*, με ιπποτικά μυθιστορήματα κ.ά.) και τι δράμα, που στο υπό μελέτη έργο έχει ευχάριστο τέλος, ενώ στον Σαίξπηρ δεν έχουμε ευχάριστο τέλος, αλλά ανάμιξη των λογοτεχνικών ειδών- κωμωδίας και τραγωδίας- (*Ρωμαίος και Ιουλιέτα*, *Άμλετ*, *Βασιλιάς Ληρ*) και μάλιστα παρατηρούμε ότι ένας χαρακτήρας θριαμβεύει, π.χ. η Ιουλιέτα έναντι του Ρωμαίου και η Κλεοπάτρα έναντι του Αντωνίου⁷.

Καλό είναι ο καθηγητής να παρουσιάσει όλη την υπόθεση του έργου και να την δώσει σε φωτοτυπία, συνοπτικά, για να κατανοήσουν οι μαθητές τα αποσπάσματα ή να τα έχει δώσει ως εργασία σε ομάδα μαθητών πριν από τη μελέτη του ανθολογημένου αποσπάσματος. Με προεργασία δίνεται η ευκαιρία να δοθεί συνοπτικά το έργο με έμφαση στο Δ' μέρος όπου ο βασιλιάς στην άρνηση της Αρετούσας να παντρευτεί ένα Ρηγόπουλο του Βυζαντίου την τιμωρεί, δηλαδή της κόβει τα μαλλιά και την κλείνει στη φυλακή μαζί με τη νένα Φροσύνη. Η Αρετούσα αναμένει στη φυλακή τον Ερωτόκριτο τρία ολόκληρα χρόνια. Τον τέταρτο χρόνο ο βασιλιάς των Βλάχων πολιορκεί την Αθήνα (τόπος) και ο Ερωτόκριτος μεταμορφώνεται σε Σαρακηνό και μάχεται γενναία. Τρομοκρατεί τους εχθρούς, αλλά η έκβαση της μάχης κρίνεται από τη μονομαχία του ανιψιού του βασιλιά των Βλάχων και του Ερωτόκριτου ως Σαρακηνού (πρόσωπα). Η μονομαχία είναι σκληρή, ο μεταμφιεσμένος Ερωτόκριτος τραυματίζεται, αλλά νικάει και σώζει από την αιχμαλωσία τον βασιλιά και τον λαό του. Ο βασιλιάς τον περιποιείται στην κάμαρη της Αρετούσας, όπου αναρρώνει και, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης, του προσφέρει το μισό του βασίλειο. Όμως, ο άγνωστος, ακόμα, Ερωτόκριτος ζητάει την αποφυλάκιση της Αρετούσας και εκφράζει την επιθυμία να την παντρευτεί, αν, βέβαια, τον θέλει και η ίδια. Παρατηρούμε ότι ο Ερωτόκριτος θέτει θέμα οικείας βούλησης, που δεν το εκφράζει ο πατριαρχικός βασιλιάς και πατέρας της. Το θέμα οι γυναίκες να παντρεύονται αυτόν που θέλουν έχει ήδη τεθεί από την αρχαία τραγωδία, π.χ. *Ικέτιδες* του Αισχύλου. Την είδηση ενός μελλοντικού γάμου στην φυλακισμένη Αρετούσα τη μεταφέρει η Νένα, χωρίς να γνωρίζει ότι ο ξένος είναι ο Ερωτόκριτος, αλλά παρακινεί την κόρη να δεχθεί αυτόν τον γάμο με τον ξένο ως θέληση του πατέρα της. Αυτό που η Νένα και η Αρετούσα το αγνοούν, το γνωρίζουν οι αναγνώστες και το έργο κορυφώνει την αγωνία τους με την λεγόμενη ποιητική ειρωνεία (βλ. όλο το έργο σε *Ανθολογία Ποιήσεως, Περάνθη*, τόμος 1^{ος}, εκδ. Περάνθη 1954, *Ποιητική Ανθολογία* εκδ. Γαλαξία κ.ά.).

Μετά από τις πληροφορίες αυτές, που μπορούν να αντληθούν και από το διαδίκτυο από τους μαθητές, ακολουθεί η μελέτη των ανθολογημένων αποσπασμάτων από μικρές ομάδες των 4-6 μαθητών μέσα στην τάξη. Δηλαδή, δύο ομάδες μαθητών μελετούν τη μονομαχία του Κρητικού και του Καραμάνη –μοιράζονται τους στίχους (52 στίχους η μία και 53 η άλλη ομάδα). Η 3^η ομάδα από 6-8 μαθητές μελετάει από το [Ηρθεν η Ωρα κι ο Καιρός] σε μορφή και περιεχόμενο τα λόγια του ποιητή και η 4^η, επίσης, διευρυμένη, μελετάει σε μορφή και περιεχόμενο τα λόγια της Φροσύνης.

Οι μαθητές, που έχουν αναλάβει τη μονομαχία (πρώτο απόσπασμα), την παρουσιάζουν μέσα από τις σκηνικές εικόνες και τις παρομοιώσεις ώστε να αναδειχθεί το ιπποτικό πνεύμα με αναφορές στο κείμενο. Δηλαδή, παρουσιάζεται η μονομαχία, με τις παρομοιώσεις, π.χ. «ως αϊτός εστάθηκε στο ζάλο, σα δράκος ξεσπαθώνει, σα δυο λιοντάρια», με τις επαναλήψεις και τις υπερβολές, π.χ. «Ηπесе

⁷ Bloom Harold, *Πώς και γιατί διαβάζουμε*, μτφρ. Κ. Ταβαρτζόγλου, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2004, σελ.189.

κάτω το θεριό, τα μάτια του γρυλώνει, κι εβρόντιξεν ο ουρανός κι εσειστήκε το χώμα», με τις εικόνες, με τη δήλωση του χρόνου «ετότες, όντε βρεθού, ήστεκεν, εγύρευγε, ως είδεν, τότε, ήπεσε κάτω, εβρόντηξε», με τη δράση μέσα από τον ρηματικό λόγο «ξεσπαθώνει, σμίγουν τα γδυμνά σπαθιά, μουγκρίζου κι αγριεύουσι, μαλώνει, ξαμώνει, πηαίνει ομπρός, πολεμά με γνώση, ύπνο τον αποκοίμισε παντοτεινα εκοιμάτο» και με την κρητική του διάλεκτο. Ακόμα, εντοπίζονται οι θεατές της μονομαχίας, καθώς το έργο οργανώνεται θεατρικά σε σκηνές, με πρόσωπα και συγκεκριμένη δράση, πρώτα στον χώρο (Αθήνα) όπου γίνεται η πολιορκία των Βλάχων, στη συνέχεια στον ειδικό χώρο της μονομαχίας με τα δύο κύρια πρόσωπα και τους ακροατές, π.χ. «Τριγυρισμένους τσ' έχουσι και στέκου και θωρούσι». Ακόμα, αναδεικνύονται η σκηνή της συνάντησης του ξένου με τον βασιλιά, η κάμαρη όπου αναρρώνει και που είναι της αγαπημένης του, αλλά δεν το γνωρίζει (παλάτι) και το σκηνικό φυλακής πριν και κατά την αναγνώριση των ερωτευμένων νέων.

Συνεπώς, οι μαθητές που ως ομάδες έχουν αναλάβει τη μονομαχία την παρουσιάζουν σε μορφή και περιεχόμενο στην τάξη. Γίνεται συζήτηση για το κίνητρο του ερωτευμένου Ερωτόκριτου, που μπαίνει σε όλη αυτή τη διαδικασία κινούμενος από την αγάπη του για την Αρετούσα, ώστε να σωθεί και να βρει τρόπο να την πάρει μέσα από μια ηρωική πράξη (η ηρωική πράξη ως μέσα), που θα τον καταξιώσει στα μάτια του βασιλιά ως μελλοντικό γαμπρό του, διότι δεν είναι βασιλόπουλο, δηλαδή άνθρωπος της τάξης του. Πράγματι, ο βασιλιάς εκτιμάει το ηρωικό πνεύμα του νέου, γι' αυτό η νίκη του θα έχει ανταλλάγματα σε ένδειξη ευγνωμοσύνης. Γενικά, πρέπει να καταδειχθούν δύο σημαντικά θέματα κατά τη διδασκαλία: **α) ο έρωτας ως ψυχοκίνητρο και β) ο ηρωισμός του νέου ως μέσο**, σύμφωνα με το ιπποτικό πνεύμα, που θα οδηγήσει στο ευχάριστο τέλος. Τόσο ο Ερωτόκριτος όσο και η Αρετούσα παρουσιάζονται με πληρότητα στο έργο και ο ηρωισμός του νέου περνάει τρεις φάσεις σε όλο το έργο. Το έργο εστιάζει στον ανθρωπισμό, όπου ο νέος σώζει το σύνολο, και στην ερωτική πίστη⁸, λεβεντιά και έρωτας, δηλαδή σύνθεση ρομαντισμού και κλασικισμού, ιδανισμού

Ακολουθεί η παρουσίαση από τις ομάδες -στη συζήτηση μετέχουν όλοι- του β' αποσπάσματος ή Ε' μέρος, που φέρει τον τίτλο «Ηρθεν η Ώρα κι ο Καιρός». Δηλαδή, παρουσιάζεται και το δεύτερο απόσπασμα με έμφαση στον έρωτα και την αφοσίωση της Αρετούσας στον Ερωτόκριτο μέσα από στοιχεία του κειμένου. Δίνεται το νόημα του αποσπάσματος, σχολιάζεται ο τίτλος που έχει δοθεί από τους ανθολόγους από τον πρώτο στίχο του αποσπάσματος και με δεδομένο ότι το ποίημα είναι αφηγηματικό δίνεται ο χρόνος με λέξεις του κειμένου, π.χ. «η μέρα ξημερώνει, εφάνη ολόχαρη αυγή, εβγήκαν, ελάμπασι, εσκόρπισεν η συννεφιά, εμπήκα, ήκουσε, κ.ά.». Στη συνέχεια, αναζητούνται τα πρόσωπα «Ρώκριτος, Αρετή, Νένα» και η διαπλοκή της φύσης που φέρνει τα καλά προμηνύματα (άνθρωπος και φύση, όπως στα δημοτικά τραγούδια και τις λαϊκές αφηγήσεις). Παρατηρούμε ότι η φύση συχνά ψυχοποιείται σε έντονες συναισθηματικές καταστάσεις και τα πουλιά αναλαμβάνουν προφητική δράση, π.χ. «εγέλαν η ανατολή κι η δύση καμαρώνει», «Χαμοπετώντας τα πουλιά εγλυκοκιλαδούσα,/στα κλωναράκια των δεντρών εσμίγαν κι εφιλούσα./».

Από τα γενικά (τη φύση) η αφήγηση οδηγείται στα ειδικά, δηλαδή στη χαρά που αποτυπώνεται στις χώρας τα στενά και τις στράτες και μετά καταλήγει στο επερχόμενο χαρούμενο γεγονός. Η όλη αφήγηση έχει πολύ επιμηκυνθεί για να δώσει τη μεταβολή στο εναντίον, δηλαδή ότι μετά τον πόνο, τη φυλάκιση της Αρετής και την εξορία του Ερωτόκριτου κάτι καλό θα γίνει. Ο ποιητής και αφηγητής βάζει τα

⁸ Θέμελης Γ., *Η Διδασκαλία των Νέων Ελληνικών*, τόμος 1^{ος}, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη, 1973, σελ. 77-81

πουλιά να προλέγουν με τον δικό τους τρόπο τα καλά μηνύματα, π.χ. «στην κεφαλή της Αρετής συχνιά χαμοπετούσι/και φαίνεται σου και χαρές μεγάλες προμηνούσι./». Καθώς η Αρετούσα δεν αντιλαμβάνεται τα γεγονότα παρεμβαίνει ως διαμεσολαβητής η Νένα, το πορτρέτο της οποίας αναδεικνύει το ήθος της και τη θέση της στην κοινωνία. Η Νένα είναι μια ηλικιωμένη, λαϊκή και φρόνιμη γυναίκα, που μπορεί να εξηγήσει τους οιωνούς και που προσπαθεί να βγάλει από την απάθεια την κόρη λέγοντάς της ότι όλα προμηνούν γάμο (ο ρόλος του πουλιού ως οιωνού από τον Όμηρο έως σήμερα).

Έτσι, κατά το εικός και αναγκαίο, τραγωδία και κωμωδία διαπλέκονται σε αυτό το ιπποτικό δράμα, η νένα Φροσύνη αναλαμβάνει να επαναφέρει σε εγρήγορση την κόρη που πονάει για τον αγαπημένο της στη φυλακή και δεν ενδιαφέρεται να πλυθεί και να στολιστεί. Με δυο λέξεις η Φροσύνη μάς δίνει τη θλίψη και την αυτοεγκατάλειψη της Αρετούσας, την οποία έχει ρίξει ο πατέρας της στη φυλακή διότι αρνείται να παντρευτεί άλλον εκτός από τον Ερωτόκριτο. Επίσης, η Φροσύνη πληροφορεί τον αναγνώστη για τις προξενιές, που πρέπει να αποδεχθεί η κόρη σεβόμενη του κύρη της τη βούληση. Η Νένα σχολιάζει τη στάση της Αρετής τονίζοντας ότι πρέπει να αλλάξει προβλέποντας ότι και χίλια χρόνια να περάσουν ο Ερωτόκριτος δεν πρόκειται να γυρίσει από την εξορία (τραγική ειρωνεία). Μάλιστα, για να γίνει πειστική επιστρατεύει τη λαϊκή θυμοσοφία της εξηγώντας τους οιωνούς, οπότε σύμφωνα με όλα καταλήγει ότι είναι μοιραίο να παντρευτεί η κόρη ξένον άντρα, π.χ. «Και χίλιοι χρόνοι ανέ διαβού, δεν τότε κάνεις ταίρι/κι ώστε να ζει, δεν έρχεται προς τα δικά σας μέρη./»

Ο αναγνώστης του έργου γνωρίζει ότι ο ξένος είναι ο Ερωτόκριτος, αλλά το αγνοούν οι δύο γυναίκες, στοιχείο που δίνει ένταση στο έργο και αφήνει λογοτεχνικό εκτόπισμα ως έργο μεγάλου δημιουργού. Η Νένα ασκεί ψυχολογική πίεση στην Αρετούσα να δεχθεί ως άντρα της τον ξένο που επέλεξε ο πατέρας της. Παρατηρούμε την επανάσταση της κόρης στη βούληση του πατέρα της, ενώ η Νένα έχει αποδεχθεί τον υποτακτικό ρόλο της και κλείνει την ενότητα με τον βέβαιο πλέον γάμο εκείνου που πολέμησε και έσωσε τη χώρα, π.χ. «Λοιπό, κερά μου, σκόλασε το λογισμό τον έχεις/κι ο ξένος γίνεται άντρας σου, κάμε να το κατέχεις:/αυτός οπού επολέμησε κι εγλίτωσε τη χώρα,/πε το κι εσύ πως τότε θες και να βρεθεί καλή ώρα./» (ανάληψη στο μέλλον).

Η ηλικιωμένη γυναίκα ως συνετή και φρόνιμη, με απλά λόγια και συνοπτικά, λέει στην φυλακισμένη Αρετή ότι ο γάμος της με τον ξένο είναι αναπόφευκτος, γι' αυτό θα πρέπει να υποχωρήσει στη βούληση του πατέρα της και να περιποιηθεί τον εαυτό της. Το επιχείρημά της είναι ισχυρό, αλλά η αγάπη που ενώνει τους νέους είναι ισχυρότερη και σύμφωνη με το ιπποτικό πνεύμα, δηλαδή *έρως ή θάνατος*. Πρέπει, ακόμα, να αναδειχθεί ότι η Αρετούσα στο ανθολογημένο απόσπασμα δεν μιλάει, απλά είναι παρούσα μέσα από τα λόγια της Νένας. Μπορούμε, όμως, να σκιαγραφήσουμε τον χαρακτήρα της ως μιας κόρης ερωτευμένης και απογοητευμένης στο έπακρον, που επιμένει να είναι πιστή στην αγάπη της και μάλιστα η εμμονή της θεωρείται ως επαναστατική στάση από τον πατέρα της που την ταπεινώνει (της κόβει τα μαλλιά και τη φυλακίζει), ενώ η κόρη διεκδικεί κάτι αυτονόητο για τις ημέρες μας, δηλαδή το δικαίωμα να παντρευτεί τον αγαπημένο της. Η δύναμη του έρωτα κάνει την Αρετούσα να αντέχει όλες τις ταπεινώσεις και τα βάσανα. Έτσι, έχουμε ανάμεσα στην Αρετούσα και τον Ερωτόκριτο αντικειμενική συστοιχία, καθώς και εκείνος βάζει σε κίνδυνο τη ζωή του για την αγαπημένη του.

Το απόσπασμα ολοκληρώνεται με αναφορά στη λογοτεχνικότητά του μέσα από τις επαναλήψεις, τις υπερβολές, τις προσωποποιήσεις των αφύχων, τις υπέροχες εικόνες και, φυσικά, συζητάμε και τη γλώσσα- το κρητικό ιδίωμα-, τη ρίμα και τον ρυθμό,

άλλωστε οι μαθητές παρακινούνται να το ακούσουν μελοποιημένο και να μάθουν να αφηγούνται κάποιους στίχους.

Στη συνέχεια, η συζήτηση με όλους τους μαθητές εστιάζει στον άξονα «η θέση της γυναίκας» στο έργο του Β. Κορνάρου και στην κοινωνία που αντανακλά ο κόσμος του κειμένου. Σχολιάζεται η θέση της ανύπαντρης κόρης, η προίκα, το προξενικό και ο έρωτας, που τελικά, αν είναι πραγματικός, βρίσκει τον τρόπο να ευοδωθεί, να πετύχει τα αδύνατα. Η μεταβολή στο εναντίον, το ήθος των ηρώων, οι κοινωνικές τάξεις και πάνω απ' όλα ο έρωτας που τα υπερνικά ως ζωοποιός δύναμη είναι στοιχεία που συζητάμε στην τάξη.

Σε αυτό το σημείο, πέρα από τη συζήτηση για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία του βασιλείου του Ηράκλη, όπου οι γυναίκες υποτάσσονται στους άντρες και ο γάμος γίνεται με επιλογή από τον πατέρα, μπορεί να γίνει προέκταση του θεματικού άξονα τόσο με αναφορές στα ομηρικά έπη, τα κλασικά χρόνια και τη μητριαρχία⁹, που έχει παντελώς χαθεί, όσο και με αναφορές σε σύγχρονα έργα, που έχουν επιλεγεί για συνανάντηση, δηλαδή μελέτη μόνον ως προς τον κοινό άξονα, ή ως παράλληλα, δηλαδή συγκριτική συνεξέταση σε μορφή και περιεχόμενο.

Επίσης, σχολιάζεται η στάση της Νένας, η θέση της όχι μόνον στην κοινωνία, αλλά και ως λαϊκής προφήτισσας που εξηγεί τους οίωνους και τα όνειρα, στοιχείο που σχετίζεται με την μητριαρχία και την πατριαρχία, με τη θρησκεία και τη γυναίκα, με τη Μητέρα-Θεά και τη Φύση-Μάνα¹⁰, με τη διαίσθηση της γυναίκας, που αναπτύχθηκε ως αυτοάμυνα με τον εγκλεισμό της στο σπίτι, με τη χριστιανική αντίληψη για τη γυναίκα που την παραβάλλει με τη γη (άρουρα) και τον άντρα ως άροτρο που τη γονιμοποιεί (παιδοποιία, βλ. μυστήριο γάμου) και την έχει ως ιδιοκτησία του ή που τη θεωρεί η ορθόδοξη εκκλησία ως πηγή κάθε κακού, ως Εύα, που παρέσυρε τον Αδάμ¹¹. Ακόμα, μπορεί να γίνει λόγος και για τον φεμινισμό, που η αποδέσμευση της γυναίκας οδήγησε και στην έμφαση στο σώμα της, στον έρωτα και στη μόδα¹² με όλα τα συνακόλουθα της εμπορευματοποίησης των συναισθημάτων.

Στον υποάξονα η γυναίκα στην κοινωνία μπορεί να γίνει αναφορά σε έργα του μεσαίωνα, της αναγέννησης και του ρομαντισμού, π.χ. *Ρωμαίος και Ιουλιέτα*, του Σαίξπηρ, ο ρομαντικός Σολωμός, που παρουσιάζει πολλές κόρες να πεθαίνουν για τον αγαπημένο τους ή να φαρμακώνονται γιατί προσβλήθηκε η ηθική τους¹³, αναφορά σε έργα του Ξενόπουλου, που πολλά διαπραγματεύονται αυτό το θέμα και έχουν παιχτεί ή παίζονται στο Εθνικό Θέατρο, όπως η *Στέλλα Βιολάντη*, που φυλακίζεται από τον πατέρα της, αλλά ο νέος που την εξέθεσε την απαρνήθηκε και παντρεύτηκε άλλη, οπότε μπορεί να γίνει σύγκριση με την Αρετούσα (βλ. συνθετική εργασία στις εργασίες).

Στον άξονα «τα φύλα στη λογοτεχνία» και ειδικότερα στη θέση της ανύπαντρης γυναίκας στην κοινωνία, μπορούν να μελετηθούν έργα του 20^{ου} αιώνα που είναι πιο κοντά στην αναγνωστική μας προσδοκία, π.χ. τα έργα: *Για την Τιμή και το Χρήμα* του Κ. Θεοτόκη και *Στέλλα Βιολάντη* του Γρ. Ξενόπουλου.

⁹ Λεκατσάς Π., *Η Μητριαρχία και η σύγκρουσή της με την Ελληνική Πατριαρχία*, εκδ. Κείμενα, Αθήνα 1970.

¹⁰ Μπέγζος Μάριος, «Φύλο και Θρησκεία», *Ινδικτος*, εκδ. Ίνδικτος και Ιερά Μητρόπολις Δημητριάδος, Αθήνα 2004, σελ. 31-41.

¹¹ Πέτρου Ιωάννης, «Η Ορθόδοξη Εκκλησία και το Γυναικείο Ζήτημα», », *Ινδικτος*, ό.π., σελ. 149-153,

¹² Ντόντος Νίκος, «Το φύλο ως κοινωνική κατασκευή και η εσχατολογική υπέρβαση», *Ινδικτος*, ό.π., σελ. 45-49

¹³ Αργυροπούλου Χρ., «Αλληλογραφία και γυναικεία πορτρέτα του Δ. Σολωμού», *Πανδώρα*, τχ. 23, Αθήνα 2009, σελ. 97-103 και «Γυναικεία πορτρέτα στην ποίηση του Δ.Σολωμού», *Φιλολογική* (υπό έκδοση)..

2. Ως παράλληλα, δηλαδή μελέτη μορφής και περιεχομένου σε σύγκριση με τον Ερωτόκριτο, μελετώνται από ομάδες μαθητών μέσα στην τάξη τα ποιήματα: «Κοντά σου» της Μαρίας Πολυδούρη (Β΄Λυκείου) και «Εγκώμιο» της Βικτωρίας Θεοδώρου (Γ΄Λυκείου).

«Κοντά σου», Μαρία Πολυδούρη

Κοντά σου δεν αχούν άγρια οι άνεμοι.
Κοντά σου είναι η γαλήνη και το φως
Στου νου μας τη χρυσόβεργην ανέμη
ο ρόδινος τυλιέται στοχασμός.

Κοντά σου η σιγαλιά σα γέλιο μοιάζει
που αντιφεγγίζουν μάτια τρυφερά
κι αν κάποτε μιλάμε, αναφτεριάζει,
πλάι μας κάπου η άνεργη χαρά.

Κοντά σου η θλίψη ανθίζει σα λουλούδι
κι ανύποπτα περνά μες στη ζωή.
Κοντά σου όλα γλυκά κι όλα σα χνούδι,
σα χάδι, σα δροσούλα, σαν πνοή.

Κατά τη συγκριτική μελέτη αναδεικνύεται ο απόλυτος έρωτας της Πολυδούρη για τον ποιητή Καρυωτάκη, οπότε θεματικά έχει άμεση σχέση με τον *Ερωτόκριτο*, όμως διαφέρει από αυτό διότι δεν έχει ευχάριστο τέλος.

Με τη συμμετοχή όλων των μαθητών αναδεικνύεται στο ποίημα «**Κοντά σου**» η αγάπη της ποιήτριας στον άλλο που δεν κατονομάζεται, αλλά είναι παρών με την επανάληψη (5 φορές) της φράσης «κοντά σου». Πρώτα η αγάπη προσδιορίζεται με αποφαιτικό λόγο, από το πώς νιώθει η ποιήτρια όταν βρίσκεται κοντά του, καθώς δεν τη φοβίζει τίποτα, που δίνεται με τη μεταφορά και τον λαϊκό λόγο, στοιχεία που αναδεικνύουν τα ισχυρά συναισθήματα, καθώς οι λέξεις «αχούν, άνεμοι» είναι πολιτισμικά φορτισμένες, π.χ. «δεν αχούν άγρια οι άνεμοι» (δημοτικό τραγούδι και λαϊκές λεκτικές επιλογές «αχούν, άνεμοι»). Μετά από την αποφαιτική διατύπωση έρχεται ένας καταγιγισμός θετικών προτάσεων και συναισθημάτων για το πώς νιώθει κοντά στον αγαπημένο της η ποιήτρια, που δημιουργούν μια ατμόσφαιρα έρωτα, γαλήνης και φωτός, πρόκειται για έναν έρωτα απόλυτο, που κινητοποιεί το σύμπαν της ποιήτριας, καθώς η παρουσία του αγαπημένου της την εμπνέει και ποιητικά και παραβάλλεται με τη χρυσόβεργη ανέμη που φέρνει τον χαρούμενο στοχασμό. Οπότε η αγάπη της γίνεται λόγος όχι ως ερωτικό μόνον πάθος, αλλά ως αγάπη που εκφράζεται με εκλεπτυσμένα συναισθήματα. Στο ίδιο κλίμα κινείται και η 2^η στροφή όπου η παρουσία του αγαπημένου της μεταπλάθει τη σιγαλιά σε γέλιο που αντανακλάται στα τρυφερά μάτια και από την ομιλία τους αναδύεται η χαρά, η άνεργη, η απόλυτη, η ουσιαστική. Τέλος, η παρουσία του νέου κάνει τη θλίψη της να γίνεται χαρά «ανθίζει σα λουλούδι», συνύπαρξη χαράς και λύπης ως σύμφυτης με τη ζωή της και ως σύνθεση θετική, καθώς, «Κοντά σου», εμμένει η ποιήτρια, όλα γίνονται γλυκά, απαλά «σα χνούδι, σα χάδι, σα δροσούλα, σα πνοή». Η συσώρευση της παρομοίωσης αναδεικνύει τη μεταμορφωτική δύναμη του έρωτα και της αγάπης με έναν τρόπο εσωτερικό, βιωματικό και χαμηλόφωνο.

Συζητάμε, την άλλη έκφραση του έρωτα, όχι γιατί κάποιος τον εμποδίζει, αλλά με το πώς νιώθει η ποιήτρια. Βέβαια, πρόκειται για έναν έρωτα χωρίς ευχάριστο τέλος (αντίστιξη με Ερωτόκριτο), για έναν έρωτα που αναδεικνύεται με την αποκάλυψη του ψυχικού κόσμου της ερωτευμένης γυναίκας.

Η γραφή της Πολυδούρη, αν και σε παραδοσιακό στίχο με ομοιοκαταληξία, σε ύφος λυρικό και χαμηλόφωνο, δεν έχει καμία σχέση με τη γραφή του Κορνάρου, που είναι εξωστρεφής και υπερβολική. Η φύση εμπλέκεται και στα δύο έργα, η γλώσσα είναι απλή με λαϊκές εκφράσεις και λέξεις. Αλλά, αν και τα έργα τα χωρίζουν αιώνες, ο έρωτας είναι κοινό θέμα. Τα βιογραφικά των δύο ποιητών, Καρυωτάκη και Πολυδούρη, μας βοηθούν να κατανοήσουμε πώς ένας τόσο μεγάλος έρωτας δεν ευοδώθηκε.

Ως παράλληλο μπορεί να μελετηθεί και το ποίημα της Βικτωρίας Θεοδώρου «**Εγκώμιο**», με το οποίο αναφέρεται στη μάνα της, στη μητρική φροντίδα, αλλά και σε μια μάνα που ήταν εργαζόμενη και έκανε τα πάντα για την κόρη της, π.χ. «Πάρε, για σένα τα έφερα τα ρόδα και τ'άρωματα,/ τα σπάνια, τ'ακριβά του κόσμου εσέ ταιριάζουνε,/εργάτισσά μου αφρόντιστη κι αστόλιστη./». Η ποιήτρια ως αφηγήτρια παρουσιάζει το πορτρέτο της μάνας της, μια μάνα εργαζόμενη, που δεν ήξερε να διεκδικεί το δικό της, ταπεινή, με δειλό περπάτημα και τσεμπέρι. Η ποιήτρια ως κόρη της προσφέρει, ποιητικά, όλα τα καλά, «τ'ακριβά του κόσμου» διότι της αξίζουν, καθώς ήταν μια εργάτιςσα τίμια και απλή. Τη στεφανώνει ως αφανή ήρωα της ζωής με τριαντάφυλλα και δάφνες και τη συμβολοποιεί ως την εργαζόμενη μάνα, πέρα από φυλές και εθνικότητες, την οποία οι τεχνίτες θα ιστορούνε στο μάρμαρο και θα διηγούνται τον μόχθο της, π.χ. «Πάρε τα στεφάνια και τα κρύσταλλα/με τα τριαντάφυλλα και με τις δάφνες./Για σε θα σκύβουνε στο μάρμαρο οι τεχνίτες,/οι σμίλες θα ιστορούνε το μόχθο σου,/μ'ανάγλυφα θα διηγούνται τα πάθη σου, / η Τέχνη θα καταδεχτεί να υψώνει αιώνια/κι άφθαρτη τη θύμησή σου./».

Με την τέχνη της ποιητικής γραφής η Θεοδώρου βάζει στο Ηρώ των γενναίων την Ταπεινότητα της μάνας της, με τα ρούχα της δουλειάς, με το τσεμπέρι, με το ταγάρι κάνοντας μνεία ότι μέσα σε αυτό της πήγαινε φαγητό όταν η ίδια ως φοιτήτρια αγωνιζόταν για κοινωνική δικαιοσύνη και βρέθηκε στη φυλακή. Το κειμενικό αυτό στοιχείο μπορεί να συζητηθεί ως επανάσταση της ποιήτριας και αγώνας για κοινωνικά δικαιώματα σε αντίστιξη με τη μάνα της, που δε διεκδικεί το δικό της και αποδέχεται τη ζωή της, όπως και η Νένα (αναλογίες ανάμεσα στη μάνα της ποιήτριας και τη Νένα και ανάμεσα στην Αρετή και την ποιήτρια)).

Η ποιήτρια απονέμει τιμή στην εργαζόμενη μάνα της και σε όλες τις μανάδες, οπότε εδώ έχουμε τη γυναίκα ως μάνα και ως εργαζόμενη, ως δυναμική, αλλά όχι ως πολιτικά ενεργή που να διεκδικεί το δικό της. Τόσο η γραφή όσο και το θέμα δε φαίνεται να συγγενεύουν από πρώτη ανάγνωση με τον *Ερωτόκριτο*. Όμως, σε δεύτερη ανάγνωση υπάρχουν αναλογίες ανάμεσα στα γυναικεία πρόσωπα και κοινά σημεία ως προς τα βαθιά συναισθήματα, εδώ της αγάπης και της αφοσίωσης της μάνας στην κόρη και το αντίστροφο και στον *Ερωτόκριτο* της αφοσίωσης των δύο νέων του ενός στον άλλον, δηλαδή αν και έχουμε διαφορετικές σχέσεις, τα συναισθήματα είναι ειλικρινή. Συνεπώς, ο άξονας «φύλα» εξειδικεύεται **στη γυναίκα μάνα στη λογοτεχνία**. Μητρικά αισθήματα έχει, βέβαια, και η Νένα για την Αρετούσα, αλλά υποτάσσεται στην εντολή του άντρα, όπως και στο ποίημα της Θεοδώρου, η μάνα υποτάσσεται στην εξουσία και δεν διεκδικεί το δικό της από τους κρατούντες.

Άρα, ομοιότητες και διαφορές διερευνώνται σε όλα τα προς μελέτη έργα στους άξονες η παρουσία **της γυναίκας ως ερωτευμένης κόρης, ως επαναστατημένης νέας και ως εργαζόμενης μάνας**. Τέλος, το έργο του Β. Κορνάρου μπορεί να

συνεξεταστεί σε συνανάνγνωση με το μυθιστόρημα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη, *Η Τιμή και το Χρήμα* (Β΄ Λυκείου)¹⁴ και με ένταξη του μέρους στο όλον¹⁵.

3. Συν-ανάγνωση ολόκληρου του πεζού, *Η Τιμή και το Χρήμα*, Κωνσταντίνου Θεοτόκη (από το απόσπασμα στο όλον) με τον *Ερωτόκριτο* του Βιτσέντζου Κορνάρου.

Η προετοιμασία γίνεται από όλους τους μαθητές και κάποιοι το παρουσιάζουν στην τάξη. Ακολουθεί η διερεύνηση κεντρικών στοιχείων μορφής και περιεχομένου με αναφορές στο κείμενο. Το έργο θα μελετηθεί ολόκληρο από όλους τους μαθητές στο σπίτι, αλλά κάποιοι θα αναλάβουν σε ομάδες να εμβαθύνουν σε δοσμένους άξονες για να γίνει η επεξεργασία του, όπως:

- Μία ομάδα παρουσιάζει συνοπτικά το έργο και τον συγγραφέα.
- Άλλη παρουσιάζει το πορτρέτο της Ρήνης, τη θέση της ανύπαντρης κοπέλας, την προίκα και τον γάμο με έμφαση στον άξονα έρωτας-δοκιμασία-επανάσταση.
- Άλλη ομάδα παρουσιάζει το πορτρέτο της μάνας σιώρας Επιστήμης, του Αντρέα και του θείου του μέσα από τα κοινωνικά συμφραζόμενα της εποχής.
- Μια άλλη παρουσιάζει την παρακμή της αστικής τάξης και πώς προσπαθεί να σωθεί μέσα από την προίκα, τον γάμο και το παραεμπόριο.

Στη συνέχεια η κάθε ομάδα παρουσιάζει σε συνεχόμενο δίωρο την εργασία της με αναφορές στο κείμενο. Ακολουθεί συζήτηση με όλη την τάξη για τη θέση της Ρήνης και της σιώρας Επιστήμης, για την αστική τάξη που ξεπέφτει και μέσα από την προίκα προσπαθεί να σώσει ό,τι μπορεί από τους πλειστηριασμούς, για το παραεμπόριο κ.ά. Γίνεται συζήτηση, συνοπτικά, για θέματα γραφής του Θεοτόκη και το έργο εντάσσεται στο λογοτεχνικό του είδος και στο ιστορικό και κοινωνικό του πλαίσιο (κοινωνικό μυθιστόρημα).

Τέλος, αναδεικνύονται με τη συμμετοχή όλων των μαθητών τα κοινά (έρωτας, διαφορετική κοινωνική τάξη κ.ά.) και διαφορετικά στοιχεία με το έργο του Κορνάρου, κυρίως με εστίαση στην επανάσταση της Ρήνης.

4. Εργασίες ως μετακειμενικές δραστηριότητες

1. Βέβαια, για την πληρέστερη εικόνα του έργου *Ερωτόκριτος*, καλό είναι να δοθεί ως εργασία στο σπίτι ή κάποιοι μαθητές που χειρίζονται το διαδίκτυο να μελετήσουν τη συνάντηση του νέου ζευγαριού, τον τρόπο που γίνεται η αναγνώριση μέσα από σημάδια και να παρουσιάσουν την εργασία τους στην τάξη.

2. Μπορεί με την ολοκλήρωση του έργου να *δραματοποιηθεί* ή να γραφτεί μια συνολική εργασία ως *βιβλιοπαρουσίαση* του έργου από μία ομάδα και από μία άλλη να αναπτυχθεί το θέμα: «*Η θέση της γυναίκας στον *Ερωτόκριτο* του Κορνάρου και*

¹⁴ Μπαλάσκας Κ., «Η διδασκαλία του μυθιστορήματος» (*Η Τιμή και το Χρήμα*), *Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών*, τεύχος 21, Μάρτιος-Μάιος 1998, σελ. 20-23.

¹⁵ Παρίσης Ν., «Από τα ελάσσονα στα μείζονα λογοτεχνικά έργα», *Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών*, τεύχος 21, ό.π., σελ. 24-26

στο έργο του Θεοτόκη *Η Τιμή και το Χρήμα*, με τον σημαίνοντα τίτλο του και η Εργασία να αναρτηθεί είτε στο διαδίκτυο της ΠΕΦ είτε του σχολείου.

3. Εναλλακτική διαθεματική εργασία σε μικρές ομάδες ή συνθετική εργασία με αφορμή τα πεζογραφήματα των Κ.Θεοτόκη «Για την Τιμή και το Χρήμα» και Αλ. Παπαδιαμάντη «Η Φόνισσα».

4. Μια απαιτητική εργασία θα ήταν οι μαθητές σε τρεις ομάδες των 8-10 ατόμων να μελετήσουν τα έργα του Σαίξπηρ (*Ρωμύος και Ιουλιέτα*, *Άμλετ* και *Βασιλιάς Ληρ*) να τα παρουσιάσουν και να βρουν ομοιότητες και διαφορές μόνον ως προς το θέμα των *γυναικών*, καθώς ο Σαίξπηρ βλέπει με πολύ καθαρό μάτι τις γυναίκες ηρωίδες του, σέβεται την εξυπνάδα τους, εξοργίζεται με την υποκρισία τους, μπαίνει στην ψυχολογία τους και αναδεικνύει τα ήθη και έθιμα, την άγραφη ηθική που καθορίζει τη στάση τους.

Η εργασία αυτή αφού παρουσιαστεί στην τάξη, μπορεί να γίνει άρθρο για δημοσίευση με την επίβλεψη του καθηγητή στη *Φιλολογική* ή σε εφημερίδα του σχολείου. Και, ακόμα, με αυτή την εργασία συνεξετάζονται δύο άξονες από τα φύλα *η θέση της γυναίκας στην κοινωνία και το θέατρο*.

5. Ακόμα, θα μπορούσε στο τέλος του μαθήματος να γίνει μια συνθετική εργασία με πληροφορίες που θα βρουν οι μαθητές και από το διαδίκτυο και από βιβλία (βιβλιογραφία μπορεί να δοθεί και από τον καθηγητή) για τη θέση της γυναίκας στον μύθο, στην αρχαιότητα και την ιστορία (*Αρχαιολογία*, τεύχη 10, 21), με ενδεικτικές αναφορές σε κάποια έργα, τα οποία μπορούμε ως εκπαιδευτικοί να επιλέξουμε (π.χ. Θ. Καρζή, *Η γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα*, Οι γυναίκες στο έργο του Παπαδιαμάντη, *Οι Ρωμίες* του Ζ. Λορεντζάκου, που σταχυολογεί πορτρέτα γυναικών σε λογοτέχνες, *Τρεις Γυναίκες* του Κ. Πολίτη, *Γυναικεία πορτρέτα στα Ομηρικά Έπη*, Αργυροπούλου Χριστίνα, υπό έκδοση, βλ. βιβλία με εστίαση σε γυναίκα).

*Με τέτοιες εργασίες θα βοηθήσουμε τους μαθητές μας στη συγκρότηση της σκέψης τους και θα τους δώσουμε εξοπλισμό για τις εξετάσεις τους όχι μόνον στη Λογοτεχνία αλλά και στην Έκφραση-Έκθεση.

Δ. Εναλλακτικές προτάσεις διδασκαλίας με μελέτη περισσότερων έργων και σε περισσότερο χρόνο (4 μήνες):

1. *Ερωτόκριτος*, Βιτσέντζου Κορνάρου, «Σονέτο», Φραγκίσκου Πετράρχη (Α΄ Λυκείου). Η μελέτη τους θα γίνει μέσα στην τάξη με τη συμμετοχή όλων.

2. Θα ακολουθήσει η συν-ανάγνωση ολόκληρου του πεζού, *Η Τιμή και το Χρήμα*, Κωνσταντίνου Θεοτόκη (από το απόσπασμα στο όλον), που το παρουσιάζουν οι μαθητές στην τάξη και στη συνέχεια σχολιάζονται θέματα γραφής και περιεχομένου και κυρίως αναδεικνύεται η θέση της γυναίκας (Β΄ Λυκείου).

3. Ακολουθεί η επεξεργασία με μικρές ομάδες των ανθολογημένων αποσπασμάτων ή και ολόκληρων των έργων:

3α. «Η Φόνισσα» (απόσπασμα) του Αλ. Παπαδιαμάντη (Β΄ Λυκείου),

3β. «Το φονικό της Ιζαμπέλας Μόλναρ», Δημήτρη Χατζή (Γ΄ Λυκείου).

4. Ομάδες μαθητών μέσα στην τάξη παρουσιάζουν τα ποιήματα στον ίδιο άξονα:

4α. «Κοντά σου», Μαρίας Πολυδούρη, «Η Μαρίνα των βράχων», Οδυσσέα Ελύτη (Β΄ Λυκείου),

4β. «Περίληψη», Τζένης Μαστοράκη, «Μην απορείς, μητέρα», Ανέστη Ευαγγέλου (Γ΄ Λυκείου).

Επίλογος

Συνεπώς, υπάρχουν πολλοί διδακτικοί τρόποι και τεχνικές για να δώσουμε μια άλλη δυναμική στο μάθημα της λογοτεχνίας μέσα από ποικίλους άξονες, που μπορούν να ενταχθούν στους δοσμένους θεματικούς άξονες από το ΑΠΣ Α΄ Λυκείου. Εκείνο που προέχει είναι να μελετήσουν οι μαθητές και ολόκληρα έργα, τα οποία πρέπει να γνωρίζουν από τον Ιούνιο για να κάμουν την πρώτη δική τους σιωπηρή και βιωματική ανάγνωση.

Άλλωστε, δεν πρέπει να ξεχνάμε ως φιλόλογοι ότι η λογοτεχνία είναι ένα ταξίδι της σκέψης και της φαντασίας στον κόσμο του λογοτεχνικού κειμένου, τον οποίο αναπλάθει και απολαμβάνει ο αναγνώστης. Ας προσπαθήσουμε αυτό το ταξίδι με τη μελέτη της λογοτεχνίας να συμβάλει ώστε οι μαθητές να αλλάξουν στάση απέναντι στο μάθημα.

Βιβλιογραφία

Ανθολογία Ποίησης, Περάνθη, τόμος 1^{ος}, εκδ. Περάνθη 1954.

Αργυροπούλου Χρ., *Η Ανθολογημένη Ποίηση στο γυμνάσιο και το λύκειο*, εκδ.

Ταξιδευτής, Αθήνα 2006 και «Αλληλογραφία και γυναικεία πορτρέτα του Δ.

Σολωμού», *Πανδώρα*, τχ. 23, Αθήνα 2009 και «Γυναικεία πορτρέτα στην ποίηση του Δ.Σολωμού», *Φιλολογική* (υπό έκδοση).

Αργυροπούλου Χριστίνα, *Η Διαθεματικότητα στα φιλολογικά μαθήματα*, εκδ.

Μεταίχμιο, Αθήνα 2007.

Αρμένη Αμ.-Ιατροπούλου-Θεοχαρίδου Μ.-Νικητοπούλου Κ., *Η Γυναίκα στη ζωή και το έργο του Γκαίτε και του Καζαντζάκη*, ΑΤΕΛΙΕ ΦΩΤΟΠΛΑΝΟ ΕΠΕ, Αθήνα 1987.

Bloom Harold, *Πώς και γιατί διαβάζουμε*, μτφρ. Κ. Ταβαρτζόγλου, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2004.

Culler Jonathan, *Λογοτεχνική Θεωρία*, μτφρ. Κ. Διαμαντάκου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000.

Ζαμάρου Ρ., *Φύση και Έρωτας στον Παπαδιαμάντη*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2000.

Θέμελης Γ., *Η Διδασκαλία των Νέων Ελληνικών*, τόμος 1^{ος}, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη, 1973.

Θεοτόκης Κ., *Η Τιμή και το Χρήμα*, εκδ. Κείμενα, Αθήνα, 1984.

Καζαντζάκης Ν., *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, εκδ. Ελ. Καζαντζάκη, Αθήνα 1970.

Καρζής Θ., *Η Γυναίκα στην Αρχαιότητα*, γ΄ έκδ. εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1987.

Κοττ Γιαν, *Σαίξπηρ ο σύγχρονός μας*, μτφρ.Αλ. Κοτζιάς, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα 1970.

- Λεκατσάς Π., *Η Μητριαρχία και η Σύγκρουσή της με την Ελληνική Πατριαρχία*, εκδ. Κείμενα, Αθήνα 1970.
- Λορεντζάτος Ζ., *Οι Ρωμιές*, εκδ. Δόμος, Αθήνα, 1990.
- Madame de Staël, *Περί Λογοτεχνίας*, μτφρ. Μ. Λεοντσίνη, εκδ. Εξάντας-Νήματα, Αθήνα 2004
- Μάτεσης Αντ., *Ο Βασιλικός*, εκδ. εκδοτική Ερμής, Αθήνα 1973.
- Μπαλάσκας Κ., «Η διδασκαλία του μυθιστορήματος» (*Η Τιμή και το Χρήμα*), *Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών*, τεύχος 21, Μάρτιος-Μάιος 1998.
- Μπέγζος Μάριος, «Φύλο και Θρησκεία», *Ίνδικτος*, εκδ. Ίνδικτος και Ιερά Μητρόπολις Δημητριάδος, Αθήνα 2004.
- Μπίστα Πολ., *Γυναικεία Προσωπογραφία στο πεζογραφικό έργο του Άγγελου Τερζάκη*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1998 και *Πώς σχεδιάζουμε και διδάσκουμε λογοτεχνία στο γυμνάσιο και στο λύκειο*, εκδ. Ψηφίδα, Αθήνα 2005.
- Ντόντος Νίκος, «Το φύλο ως κοινωνική κατασκευή και η εσχατολογική υπέρβαση», *Ίνδικτος*, εκδ. Ίνδικτος και Ιερά Μητρόπολις Δημητριάδος, Αθήνα 2004.
- Πάουντ Έζρα, *Η Αλφαβήτα της Ανάγνωσης*, μτφρ. Μ. Λαϊνά, εκδ. Ροές, Αθήνα 2004.
- Παπακώστα Αγνή, *Η Γυναίκα ως «Άλλος» και η Ιδανική Γυναίκα στον Τελευταίο Πειρασμό του Ν. Καζαντζάκη*, εκδ. Παρέμβαση, Κοζάνη 2002.
- Παρίσης Ν., «Από τα ελάσσονα στα μείζονα λογοτεχνικά έργα», *Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών*, τεύχος 21, Μάρτιος-Μάιος 1998.
- Πέτρου Ιωάννης, «Η Ορθόδοξη Εκκλησία και το Γυναικείο Ζήτημα», *Ίνδικτος*, εκδ. Ίνδικτος και Ιερά Μητρόπολις Δημητριάδος, Αθήνα 2004.
- Ποιητική Ανθολογία*, εκδ. Γαλαξία, Αθήνα 1967.
- Πολίτης Κ., *Τρεις Γυναίκες*, εκδ. Καραβία, Αθήνα, 1969.
- Σαμαρά Ζωή, *Προοπτικές του Κειμένου*, εκδ. Κώδικας, Θεσσαλονίκη, 1987.
- Τοντόροφ Τσβετάν, *Κριτική της Κριτικής*, μτφρ. Γ. Κιουρτσάκης, 2^η έκδοση, εκδ. Πόλις Αθήνα 2000.